

МІСТОБУДІВНИЙ ЗМІСТ ТЕРМІНА «ТЕРИТОРІАЛЬНО-ВИБРОБНИЧИЙ КОМПЛЕКС» В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНОЇ УРБАНІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

© Мазур Т. М., Король Є. І., 2012

У статті проаналізовано еволюцію містобудівного змісту терміна «територіально-виробничий комплекс» під впливом процесів глобальної урбанізації.

Ключові слова: українська мова, термінологія, територіально-виробничий комплекс, виробнича інфраструктура, глобальна урбанізація.

The article gives the analysis for the urban context's evolution for the definition of the territorial industrial complex under influence of the processes of global urbanization.

Keywords: Ukrainian language, terminology, territorial industrial complex, production infrastructure, global urbanization

Одним з важливих напрямків сучасного містобудування є районне планування, яке займається питаннями «комплексної територіально-господарської організації економічних або адміністративних районів з метою забезпечення взаємопов'язаного розміщення об'єктів промисловості, сільського господарства й будівництва, доцільного функційного зонування території, розвитку транспортно-дорожньої мережі, поліпшення санітарних умов розселення і охорони природи» [1, с. 245]. Понятійно-термінологічний апарат даного розділу містобудівної науки значною мірою сформований з термінів, що походять з інших галузей знань – економіки, економгеографії, соціології, демографії тощо. У такій ситуації для вирішення містобудівних завдань територіального планування важливо з'ясувати саме їх містобудівний зміст, особливо в контексті того, що ці поняття еволюціонують під впливом процесів загальноцивілізаційного та урбаністичного розвитку.

Розглянемо це на прикладі актуального для районного планування терміну «територіально-виробничий комплекс». Територіально-виробничі комплекси (ТВК) різних ієрархічних рівнів вважаються найбільш раціональною й прогресивною формою територіальної організації господарства в системі економічного районування.

Під територіально-виробничим комплексом розуміють просторове поєднання підприємств і установ для яких територіальна спільність компонентів виступає додатковим чинником підвищення економічної ефективності завдяки стійкості функційних взаємозв'язків і ритмічності виробничого процесу, скороченню транспортних витрат, більш раціональному використанню всіх видів місцевих ресурсів (природних, матеріально-технічних, трудових) та створенню сприятливих умов для управління ними [2, с. 212].

Поняття ТВК еволюціонувало від поняття територіально-промислового комплексу (ТПК). В економічному сенсі промисловий комплекс є поєднанням окремих об'єктів – господарських одиниць у ранзі підприємств, які можуть функціонувати самостійно, але з більшими затратами енергії. Нова якість комплексу виявляється саме в тому, що поєднання підприємств у його структурі є більш економічним. За визначенням Є. Б. Алаєва «промисловий комплекс – це сукупність підприємств і установ, об'єднаних виконанням певної народногосподарської функції й пов'язаних між собою тісними виробничими зв'язками таким чином, що випадіння однієї ланки знижує ефективність комплексу в цілому.

Народногосподарська ефективність промислового комплексу вища, ніж сумарна ефективність функціонуючих ізольовано складових компонентів завдяки підсиленню потужностей, стійким взаємозв'язкам та спільній системі управління» [2, с. 211]. Територіальний промисловий комплекс (ТПК) виникає тоді, коли територія перестає бути випадковим чинником його формування, а в результаті розміщення складових на спільній території в об'єднанні з'являються нові якості [2, с. 212]. М. М. Колосовський, який ввів поняття ТПК у науку в середині ХХ ст., під територіально-промисловим комплексом розумів економічно обумовлене поєднання підприємств в одній точці або цілому районі, при якому досягається певний економічний ефект за рахунок вдалого підбору підприємств у відповідності з умовами району, його транспортним та економіко-географічним положенням. Він виходив з розуміння ТПК як господарської цілісності, склад, структура та спеціалізація якої, масштаби розвитку й основні напрями виробничих зв'язків формуються на основі раціонального використання ресурсного потенціалу певної території [3, с. 121–184].

Оскільки поняття територіально промисловий комплекс (ТПК) обмежувалось лише промисловим виробництвом і не охоплювало всю палітру відносин і всю сукупність взаємозв'язків на певній території воно було поширене до поняття територіально виробничий комплекс (ТВК). А. Б. Алаєв так розкриває зміст терміна територіально-виробничий комплекс: «ТВК – є сукупністю технологічно й економічно взаємопов'язаних виробництв і підприємств, що пропорційно розвиваються, підпорядковані різним міністерствам і відомствам, зосереджені на обмеженій території і використовують її ресурси та єдину інфраструктуру. ТВК включають спеціалізовані підприємства, додаткові до них виробництва, а також інфраструктуру, енергетичну й будівельну бази, транспорт і соціально культурні об'єкти» [2, с. 214]. Таким чином структурними компонентами ТВК виступають: виробничий комплекс, який є складовою сфери виробництва товарів та послуг і включає в себе різні види виробничої діяльності, що створюють матеріальні товарні блага (промисловість, агропромисловість); виробнича інфраструктура, яка прямо не належить до виробництва, але необхідна для продукування матеріальних благ (наука й наукове обслуговування, будівництво із супутніми галузями, інженерно-технічні мережі – водо- і енергопостачання, складське господарство, транспорт і зв'язок по обслуговуванню матеріального виробництва тощо).

Різним аспектам дослідження територіально-виробничих комплексів присвячені праці Білоусова В. І., Долішнього М. І., Лаппо Г. М., Лістенгурта Ф. М., Мерлена П., Шаблія О. І, Кочеткова А. В., Рубана Ю. Г., Підгрушного Г. П., Топчієва О. Г, Фоміна І. О, Лавріка Г. І., Владімірова В. В., Дьоміна М. М., Нудельмана В. І., Габреля М. М., Кушніренко М. М. Яргіної З. М. та ін. У результаті спільної праці науковців різних галузей – економістів, економгеографів та урбаністів поняття територіально-виробничого комплексу набуває більшої ємкості й отримує нові змісти. На теперішній час для багатьох ТВК України поняття комплексності стало досить широким. Під ним розуміють як спільність території розташування різних промислових об'єктів, так і тісні взаємозв'язки промислових підприємств, виробничої інфраструктури та об'єктів сфери обслуговування населення в певному районі [4]. ТВК стали трактувати не лише як поєднання виробничих сил, що формуються на основі виробничих процесів, а як: «1) групи підприємств, пов'язаних на основі інфраструктури обслуговування; 2) господарські комплекси адміністративно-територіальних одиниць різного ієрархічного рівня (міста, району, області); 3) групу виробничих об'єктів різного характеру, об'єднаних за територіальним принципом тощо» (містобудівний зміст терміну)» [5, с. 77]. Простежується тенденція поглянути на ТВК як на інтегровану цілісність виробництва й території, тобто об'єднати його компонентно-структурну й територіально-структурну складові, що було обумовлено потребами прикладного характеру, а саме створенням оптимальних умов для поєднання галузевого та міжгалузевого планування й управління з територіальним плануванням та управлінням.

Закладені в поняття ТВК принципи комплексності є відображенням економічних теорій того історичного періоду, протягом якого панували закономірності індустріального типу виробництва та індустріальної урбанізації (початок ХХ ст. – 70-і роки ХХ ст.). Це теорії штандорту промисловості,

А. Вебера, А. Льоша, О. Енлендера, А. Рибнікова, Т. Паландера, у яких питання розташування виробництва обумовлювались функційною залежністю та тяжінням до джерел сировинних ресурсів, місць зосередження висококваліфікованої праці та центрів підготовки робочої сили, ринків збуту продукції, і в яких чинник транспортної досяжності розглядався як визначальний.

Протягом останніх десятиліть у світі відбуваються радикальні зміни, що супроводжуються як новими підходами до територіальної організації виробництва так і зміщенням акцентів щодо оцінки економічної ефективності функціонування окремих держав та їх регіонів. До сучасних світових тенденцій розвитку суспільства можна глобальну урбанізацію, метрополізацію, технологізацію та інформатизацію.

Зараз уперше в людській історії більшість жителів планети стали городянами. Очікується, що до 2050 р. дві третини населення буде зосереджено в містах – головним чином, у міських утвореннях нового типу, які виникають у ході масової глобальної урбанізації. Міста, у класичному розумінні слова поступово зникають з лиця землі, трансформуючись у мегаполіси з населенням в декілька мільйонів чоловік та урбанізовані зони, що простягнулись через країни й континенти. Ми стаємо свідками матеріалізації футуристичних урбаністичних концепцій середини ХХ ст. таких як: «екуменополіс» або єдине вселенське місто К. Доксіадіса; концепція нових елементів розселення «НЕР», А. Гутнова, І. Лежави та ін., що виходила зі становлення лінійної неперервності транспортних, енергетичних та промислових зон, які обминаючи міста по дотичній, формуватимуть на місцевості лінійну планувальну структуру вздовж якої виникатимуть нові поселення; теоретична модель міста майбутнього І. Смоляра, який усупереч положенням Афіньської Хартії, розглядав можливість наближення місць проживання, праці й відпочинку шляхом їх планувального поєднання за умови повного забезпечення екологічної безпеки технологічних процесів та об'єднання їх шестикутною мережею комунікацій, що створює оптимальні умови перетину транспортних потоків тощо (рис. 1) [6, с. 19].

На сучасній карті світу можна спостерегти зони неймовірно інтенсивного урбаністичного розвитку: найбільш щільні урбаністичні структури покривають центральну зону Європи, простягнувшись на північ від Великобританії до Нідерландів, Бельгії, західної Німеччини й північної Франції, з відгалуженнями на південь у бік Альп, а також на захід до Італії і на схід, у бік Угорщини через Чехію, південну Польщу й Словаччину; весь японський архіпелаг – порівняно стара урбаністична система, виглядає майже як одне суцільне поселення міського типу; аналогічно західне й східне узбережжя Сполучених Штатів (рис. 2) [6, с. 20, 21].

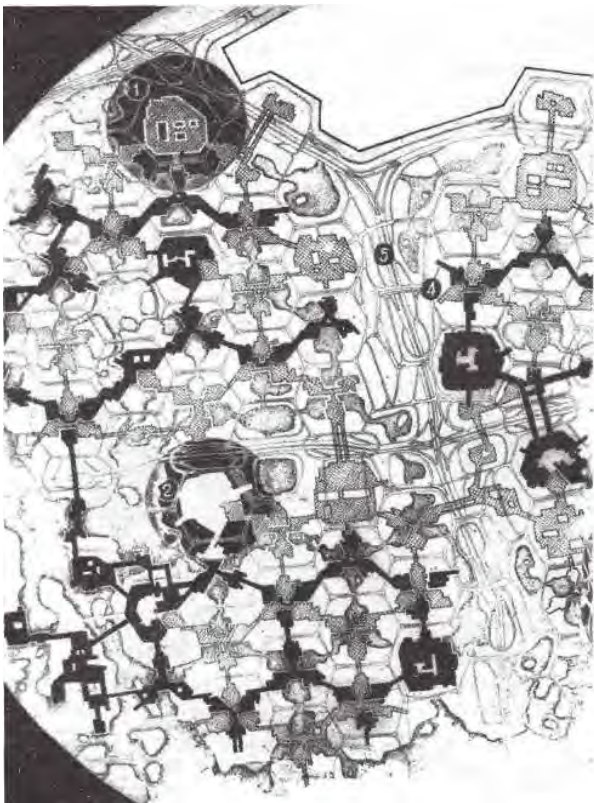
Як підкреслює Бойко-Бойчук О. В. метрополізація або процес утворення метропольних територій та метрополій – регіонів, з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функційні соціоекономічні ареали та містять у собі кілька адміністративно-територіальних одиниць» є одним з виявів глобальної трансформації світової економіки та системи розселення. У даному контексті під соціоекономічним ареалом розуміють граничний географічний простір, у середині якого існують стійки, чітко визначені економічні й соціальні зв'язки: ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами [7].

Метрополітенські ареали й регіони характеризуються постійним зростанням щільності населення, чисельності кваліфікованих кадрів, капіталу, індустріальних та виробничих активів, соціальної та технічної інфраструктури, а також наростаючої інтенсивністю інформаційних, енергетичних, транспортних, фінансових потоків тощо завдяки чому перетворюються в ключові центри зростання в системі глобальної економіки. Сучасна економічна наука розглядає метрополії як головну рушійну силу розвитку та конкурентоспроможності на світовому ринку [8]. У західно-європейській урбаністичній науці для їх означення використовують термін ФУА або функційний міський ареал (FUA – Functional Urban Area) [9, с. 73]. Хоча фактично мова йде про територіально-виробничі комплекси нового типу з надзвичайно високим ступенем інтеграції виробничої та урбаністичної складових.

А.

Б.

В.

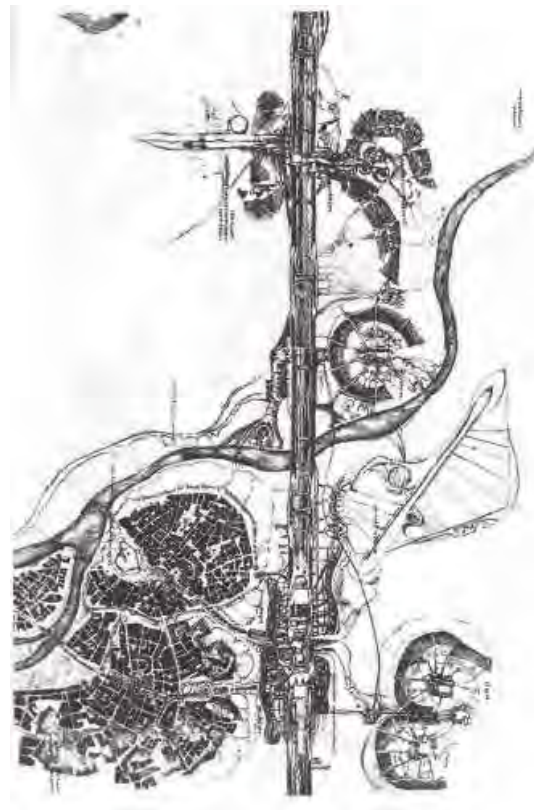
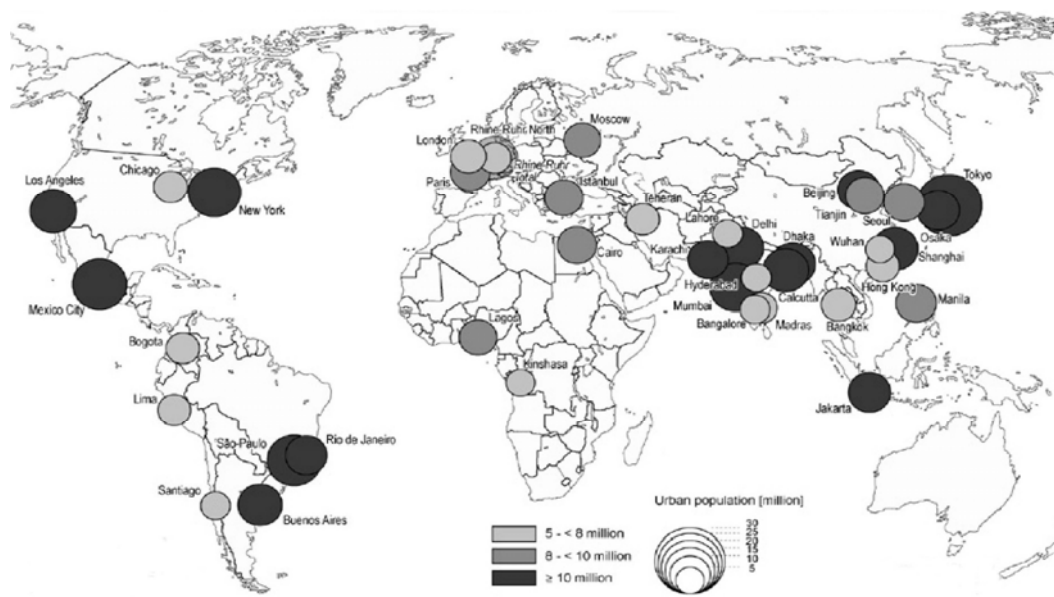

Рис. 1. Футуристичні гіпотези урбаністичних процесів майбутнього: А. – «Екуменополіс» (Есипенороліс) К. Докіадіс (С. Doxiadis). Мапа неперервного розвитку всесвітнього міста, 1968-1970 рр; Б. – Прогноз інтегрованої поліфункціональної структури міського плану. Концептуальна схема, 1970 р. (за матеріалами І. Смоляра); В. – «Новий елемент розселення». Принципова схема районного планування, 1970 р. (за матеріалами А. Гутнова, І. Лежави та ін.)

А.

Б.

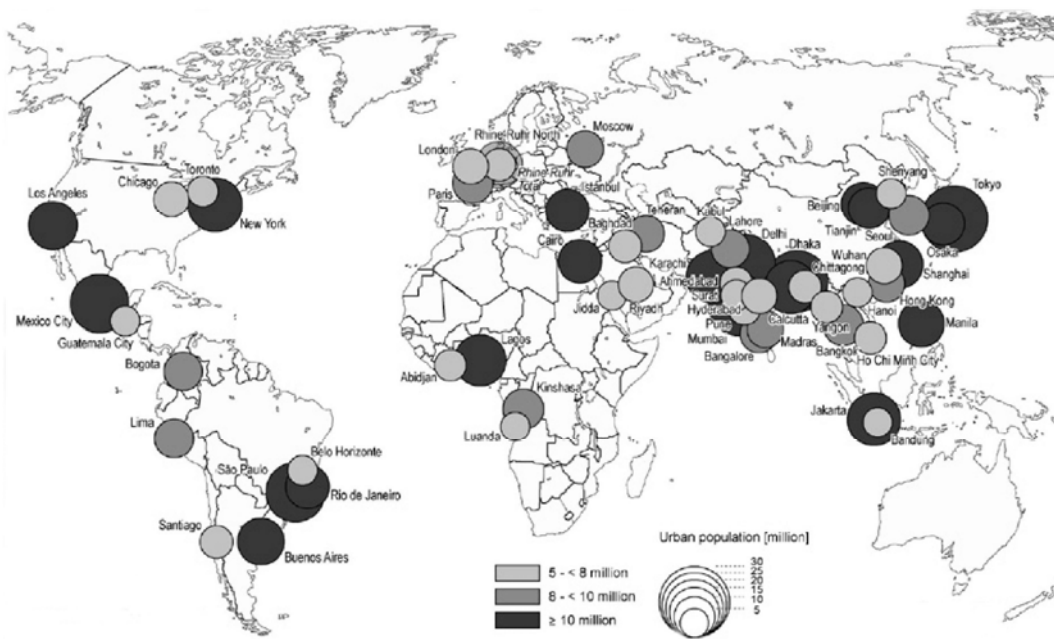

Рис. 2. Мегаміста світу: А. – у 2000 р.; Б. – прогноз на 2015 р.
(за матеріалами Бойко-Бойчук О. В.)

Водночас, глобалізаційні тенденції в суспільно-економічному житті супроводжуються новими підходами до оцінки економічної ефективності ТВК. Як указує автор теорії конкурентних переваг М. Портер на сучасному етапі «конкурентні переваги сформовані на базі природних ресурсів (земля, географічне положення і т. п.) стають найбільш нестійкими перевагами нижчого порядку, які швидко втрачаються державами, а найбільш значні конкурентоздатні переваги формуються на основі спеціалізованих факторів, створених штучно» [10, с. 100–101]. У розміщенні виробництва значення набувають не стільки техніко-економічні, як соціальні чинники: якість трудових ресурсів, ступінь економічної свободи в суспільстві, свобода переміщення товарів, капіталів та людей у межах міжнародних економічних систем, тяжіння до науково-дослідних центрів, екологічний стан довкілля та тенденції переміщення забруднюючих виробництв у країни третього світу, відмінності в рівні

заробітної плати населення тощо. Паралельно змінюється й структура сучасного виробництва, оскільки світ перебуває на етапі формування постіндустріального суспільства. Постіндустріальне суспільство, як підкреслює Н. Мікула, відрізняється від доіндустріального та індустріального за трьома основними параметрами: виробничим ресурсом (у доіндустріальному це сировина, індустріальному – енергія, а в постіндустріальному – інформація); типом виробничої діяльності (у постіндустріальному – це послідовна обробка на відміну від добування й виготовлення попередніх етапів суспільного розвитку); характер базових технологій (які в постіндустріальному суспільстві визначаються як наукоємні, в індустріальний період – капіталоємні, а в доіндустріальний – працеемні) [11, с. 31]. Основою суспільного-економічного прогресу стає технологічний розвиток, що базується на перетворенні науки в безпосередню виробничу силу. Згідно з положеннями Хартії просторового планування ЄС [12] в умовах постіндустріального суспільства важливо ареали ефективного виробництва пов'язувати з науково-технічним комплексом та мережею телекомунікацій, оскільки наукоємкі інноваційні технології впливають на конкурентоздатність підприємств не менш ніж доступ до швидкісного транспорту. Відповідно, у структурній організації сучасних ТВК з'являються нові форми й види їх традиційних компонентів – як виробництва, так і виробничої інфраструктури.

Так одним із шляхів підвищення конкурентоздатності та економічної ефективності виробництва стало створення інтегрованих підприємницьких структур, які використовують прогресивні технології та менеджмент. На теперішній час поширеними моделями інноваційного виробництва виступають: центри трансферу технологій, бізнес-центри, бізнес-інкубатори, академічні кластери, науково-технологічні парки, технополіси, що поєднують у собі мережі фірм і підприємств, вищі навчальні заклади й науково-дослідні одиниці з інфраструктурою підприємництва та трансферу технологій.

Ускладнюються функції й з'являються нові форми виробничої інфраструктури такі як транснаціональні системи швидкісного транспорту – мережі міжнародних транспортних коридорів (МТК), що діють на принципах логістичного підходу, оскільки концентрація матеріальних, фінансових та інформаційних потоків у поєднанні з високою якістю експедиторського обслуговування забезпечують прискорення оборотів капіталу, товарів, трудових ресурсів та сприяють господарському розвитку території.

Висновки. Підсумовуючі викладене, зазначимо, що на теперішній час термін «територіально-виробничий комплекс» надалі розширює сферу свого застосування й може бути використаний для означення абсолютно новітніх явищ, обумовлених глобалізаційними тенденціями в суспільно-економічному житті та урбанізаційних процесах. За таких обставин з'ясування його сучасного містобудівного змісту є необхідною умовою успішного вирішення задач районного планування й територіальної організації виробництва.

1. *Архітектура. Короткий словник-довідник / Під ред. Мардера А. П. – К. : Будівельник. – 1995. – 335 с.* 2. *Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.* 3. *Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования / Н. Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 336 с.* 4. *Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с. – Режим доступу: <http://uchebnikfree.com/page/geographi/ist/ist-9--idz-ax245--nf-8.html>.* 5. *Комплексная районная пласировка / Центр. н.-и. и проект. Ин-т по градостроительству: редкол. В. Н. Белоусов (отв. ред.) и др. – М. : Стройиздат, 1980. – 248 с.* 6. *Косицкий Я. В. Архитектурно-планировочное развитие городов : Учеб. пособие / Я. В. Косицкий. – М. : Архитектура, 2005. – 648 с.* 7. *Бойко-Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст : міжнародний досвід / О. В. Бойко-Бойчук. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej6/txts/07bovmmd.htm>* 8. *State Policy Approaches to Promote Metropolitan Economic Strategy, Dr Marc A. Weiss, National Governors Association Center for Best Practices. – Washington DC, October, 2002 // www.nga.org/Files/pdf/1002STATEPOLICYAPPROACHES.pdf* 9. *Дмитренко К. Европа, какой мы себе ее не представляли : стратегия европейского территориального развития в эпоху сетевого общества / Дмитренко К. // А.С.С. – 2007. – №1.* 10. *Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения. – 1993. – 896 с.* 11. *Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : Монографія / Н. Мікула. – Л. : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.* 12. *Європейська Хартія регіонального просторового планування / Торремоліноська Хартія, 1983 р., Іспанія, Рада Європи.*